

*Лотин О.Я.,**к.е.н., доцент кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет*

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено аналіз та оцінку тенденцій туристичного ринку в Україні. Встановлено, що туристична галузь посідає вагоме місце в економіці України, зокрема загальний внесок туризму у ВВП становить 5,6%, кількість зайнятих у сфері туристичних послуг складає 5% від загальної чисельності зайнятих в економіці, частка доходів від туризму у загальному експорті країни дорівнює 2%. Аналіз основних показників стану ринку туристичних послуг показав, що відбулось значне скорочення туристичних потоків та доходу, що приносить галузь. Розкрито вплив основних зовнішніх та внутрішніх чинників на розвиток туризму в Україні. Охарактеризовано стратегічні підходи до розвитку та удосконаленню ринку туристичних послуг.

Ключові слова: туризм, ринок туристичних послуг, стратегія розвитку, індекс туристичної конкурентоспроможності, внесок туризму у ВВП, внесок туризму у зайнятість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі через посилення конкурентного тиску на туристичному ринку як серед вітчизняних виробників, так і з боку іноземних компаній необхідним постає завдання ретельного дослідження ринку туристичних послуг. Серед усіх видів діяльності ринок туристичних послуг має певні переваги, оскільки сприяє зростанню зайнятості, диверсифікації економіки, підвищує інноваційність національного господарства. В умовах нестабільної політичної та економічної ситуації ринок туристичних послуг в Україні опинився в критичному стані: протягом 2014–2016 рр. відбуваються спад туристичних потоків майже удвічі порівняно з 2012–2013 рр., зниження доходів, що приносить галузь, вихід з ринку значної кількості підприємств. Це зумовлює здійснення ґрунтовного аналізу і оцінки туристичного ринку, а також вироблення стратегічних підходів до подальших напрямів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різноманітних аспектів розвитку ринку туристичних послуг і його особливостей знайшли своє відображення в працях українських і зарубіжних вчених, а саме в роботах В.Г. Герасименка, С.С. Галасюка, Я.А. Дубенюка, О.О. Любіцевої, Т.І. Ткаченко, С.П. Грабовенської, Л.М. Шульгіної, Ю.Б. Забалдіної, М.Б. Біржакова, Д.В. Очеретіна, В.С. Боголюбова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, певні теоретичні і практичні аспекти формування і розвитку ринку туристичних послуг потребують, на наш погляд, подальшого поглиблення.

Мета статті полягає в аналізі та оцінюванні стану і тенденцій розвитку туристичного ринку України, а також у виробленні стратегічних підходів до удосконалення функціонування ринку з урахуванням внутрішнього потенціалу країни та зовнішніх чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристичний ринок є одним із найбільш динамічних та перспективних галузей економіки. Провідні держави світу в умовах глобалізації дали належну оцінку перевагам розвитку туристичної галузі. Туризм є одним із чинників реалізації зовнішньої політики держави. Він сприяє збереженню і розвитку культурного потенціалу, веде до гармонізації відносин між різними країнами і народами, збереженню екологічно безпечного довкілля. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО) частка туризму у світовому ВВП складає близько 10%, а на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту, кожне 11 робоче місце в світі припадає на сферу туризму, а також йому належать 12% світових споживчих витрат, 6% усіх податкових надходжень і третина світової торгівлі послугами. Прогнозується, що до 2030 р. кількість міжнародних туристичних відвідувань зросте до 1,8 млрд. туристів. Згідно з даними ЮНВТО у 2015 р. по Європі подорожувало 609 млн. туристів, їх втрати у 2014 р. склали 509 млрд. доларів США [5]. Згідно з прогнозами експертів у сфері туризму, кількість поїздок у світі до 2020 р. досягне 1,6 млрд. туристських прибуттів, з яких 717 млн. припаде на Європу.

Розвиток туристичного бізнесу дав змогу багатьом країнам з менш привабливими, ніж в Україні, природними та культурно-історичними передумовами підвищити рівень соціально-економічного розвитку. Наявні туристичні ресурси сприяють входженню України на світовий туристичний ринок. Але навіть значний туристичний потенціал ще не дає гарантії успішного розвитку туристичної індустрії. Туризм істотно впливає на економічний розвиток держави, сприяє створенню нових робочих місць, є джерелом поповнення бюджету та припливу валютних надходжень, поєднує прибутковість з екологічною рівновагою. Крім того, стимулює розвиток багатьох галузей економіки, таких як, наприклад, будівництво, транспорт, сільське господарство, культура, мистецтво, які прямо чи опосередковано пов'язані з туристичною індустрією. Враховуючи стратегічне значення ринку туристичних послуг, Україна задекларувала її одним з пріоритетних напрямів розвитку національної економіки [5].

Україна має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, однак суттєво програє в конкурентній боротьбі, відстаючи від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. За складовими індексу туристичної конкурентоспроможності у 2017 р. Україна увійшла до десятки країн з найнижчим рівнем безпеки, посідаючи 127 місце, за сприятливим бізнес-середовищем – 124, за рейтингом культурних багатств – 51, в плані здоров'я та гігієни не все так погано, адже вона входить у першу десятку країн, посідаючи 8 місце, за ціновою конкурентоспроможністю – 45 місце, за показниками розвитку туристичного сервісу – 71, за рівнем міжнародної відкритості – 78, за інфраструктурою повітряного транспорту – 79, за

наземною і портовою інфраструктурою – 81, за націленістю на туризм – 90, за природними ресурсами – 115, за людськими ресурсами і ринком праці – 41, за готовністю ІКТ – 81, за культурними ресурсами і діловими поїздками – 51, за показниками екологічної стабільності – 97 місце. Відповідно до загального індексу туристичної конкурентоспроможності Україна в рейтингу 136 країн посідає 88 місце [2].

Згідно з даними Державної служби статистики України динаміка туристичних потоків зазнала значних змін упродовж 2012–2016 рр. Якщо в динаміці кількість громадян, які виїжджали за кордон, суттєво не змінювалась за аналізований період, то негативна тенденція спостерігається серед іноземних громадян, які відвідали Україну: найбільший спад відвідувань припав на 2014–2015 рр., (зменшення на 51,5% іноземних туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р., ще на 2,2% у 2015 р. порівняно з 2014 р.), що пов'язано з нестабільною політичною ситуацією в країні (табл. 1).

Однак з 2016 р. до країни в'їхали 13,33 млн. іноземних громадян, що на 7,3% більше, ніж у 2015 р. (12,4 млн. осіб). Така позитивна тенденція дає можливість говорити про поступове зростання довіри іноземців до нашої країни. Кількість туристів, яких обслуговують суб'єкти туристичної діяльності, у 2016 р. склала 2,550 млн. осіб, що на 26,2% більше, ніж у 2015 р., хоча розрив для досягнення рівня обслуговування туристів у 2013 р. є досить великим (904,7 тис. осіб).

У структурі туристів, яких обслуговували суб'єкти туристичної діяльності, зросла частка громадян України, які виїжджали закордон, з 65,2% у 2012 р. до 80,8% у 2016 р., а частка внутрішніх туристів зменшилась з 25,8% до 17,8% відповідно (рис. 1). Негативна тенденція спостерігається серед іноземних туристів, які відвідали Україну: їхня частка зменшилась майже у 6 разів, тобто з 9% у 2012 р. до 1,4% у 2016 р. Основними перешкодами, які вплинули на стрімке зменшення іноземних туристів, є військовий конфлікт у Донецькій та Луган-

ській областях, втрата туристичних територій Криму, нестабільність у політичному й економічному середовищі країни.

Проведений аналіз порівняльної динаміки осіб, які виїжджали закордон, і осіб, які відвідали Україну, за 2012–2016 рр. показує, що у туристичних потоках у 2012–2013 рр. співвідношення склало близько 49% на 51%, тоді як за період 2014–2016 рр. частка осіб, що виїжджали закордон, склала 65% проти 35% осіб, які відвідали Україну (рис. 2).

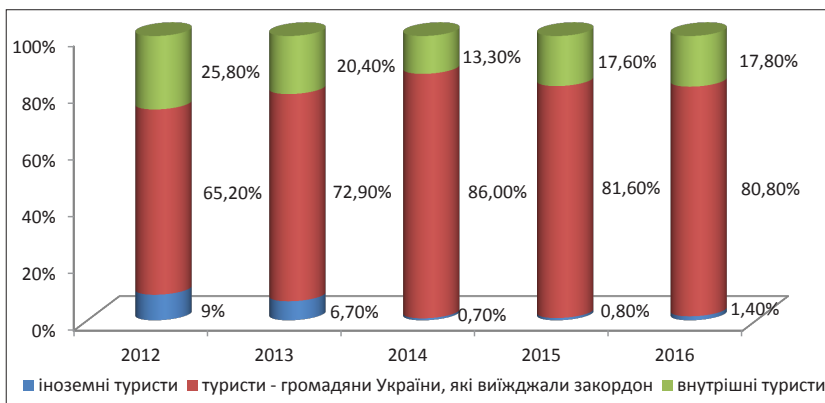

Рис. 1. Структура туристичного потоку України за 2012–2016 рр., % до загальної кількості туристів

Джерело: складено автором за даними [4]

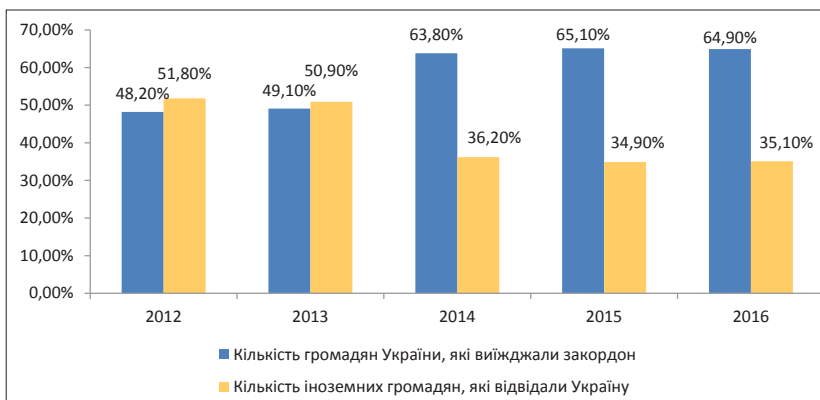

Рис. 2. Порівняльна динаміка осіб, які виїжджали закордон, і осіб, які відвідали Україну, за 2012–2016 рр.

Джерело: складено автором за даними [4]

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні за 2010–2016 рр.

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали закордон		Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну		Кількість туристів, які обслуговують суб'єкти туристичної діяльності України		Зокрема:		
	осіб	% зміни	осіб	% зміни	осіб	% зміни	іноземні туристи, осіб	туристи – громадяни України, які виїжджали закордон, осіб	внутрішні туристи, осіб
2012	21 432 836	–	23 012 823	–	3 000 696	–	270 064	1 956 662	773 970
2013	23 761 287	↑10,9	24 671 227	↑7,2	3 454 316	↑15,1	232 311	2 519 390	702 615
2014 ¹	22 437 671	↓5,6	12 711 507	↓51,5	2 425 089	↓29,8	17 070	2 085 273	322 746
2015 ¹	23 141 646	↑3,1	12 428 286	↓2,2	2 019 576	↓16,7	15 159	1 647 390	357 027
2016 ¹	24 668 233	↑6,6	13 333 096	↑7,3	2 549 606	↑26,2	35 071	2 060 974	453 561

¹ без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: складено за даними [4]

Причиною такого стану туристичного ринку в Україні є військові дії на сході країни та страх іноземних туристів відвідувати Україну, слабо розвинена інфраструктура туристичної сфери, низька купівельна спроможність українського населення, недобросовісна поведінка суб'єктів туристичного ринку та недостатній рівень кваліфікації спеціалістів, що працюють у даній сфері. Україна втрачає свою популярність як туристичний напрям, оскільки в уяві потенційних туристів складається враження повномасштабної війни, а країна сприймається виключно як гаряча точка.

Витрати на туристичні послуги є життєвими потребами людини, тому зростання платоспроможності населення безпосередньо впливає і на зростання попиту на туристичні послуги, а це сприяє підвищенню соціально-економічного розвитку держави (зростання ВВП, зайнятості, доходів, капіталовкладень в туризм тощо).

Світова рада подорожей і туризму (WTTC) розглядає внесок туристичної галузі у ВВП країни як складну систему, до якої входять:

- прямі витрати туристів на здійснення подорожей, тобто витрати внутрішніх в'їзних туристів та витрати на подорожі на державному рівні відповідно до рекомендованої ООН методології туристичних рахунків;
- непрямі внески туристичної галузі в економіку країни, які включають інвестиції в туристичну сферу, державні витрати на туризм, внутрішні закупівлі продуктів та послуг підприємствами туристичної галузі;
- індукований внесок у ВВП країни, що включає витрати тих, хто прямо чи опосередковано отримує дохід в туристичній галузі.

Туристичний потенціал України відображають показники прямого і загального внеску туризму у валовий внутрішній продукт, у зайнятість, частку доходів і витрат на туризм в експорті та імпорті країни відповідно (табл. 2).

Так, внесок прямих надходжень від туризму у виробництво ВВП за 2012–2016 рр. зменшився з 2,03% до 1,52%. Аналогічна тенденція спостерігається і за часткою загального внеску туризму у ВВП (за всіма складовими структури ВВП), яка склала 5,6% у 2016 р. проти 7,5% у 2012 р., що свідчить про низьку ефективність туристичної сфери та низький рівень використання туристичних ресурсів. За світовим рівнем загаль-

ного внеску туризму у світовий ВВП значення відповідного показника України майже у 2 рази менше (5,6% проти 9,7% у 2016 р.), у рейтингу надходжень від туристичних послуг у структурі ВВП Україну можна віднести до країн із значенням нижче середнього.

Прямий внесок туристичної галузі у забезпечення зайнятості зменшився із 382,4 тис. осіб у 2012 р. до 247,2 тис. осіб, або на 35,3%, динаміка загального внеску туризму в зайнятість є негативною: відбулось зменшення робочих місць із 1 417,6 тис. осіб у 2012 р. до 923,1 тис. осіб у 2016 р. (частка загального внеску туризму в зайнятість зменшилась із 7% до 5% відповідно). Якщо порівнювати із світовими тенденціями, то можна побачити, що світові показники становлять за часткою прямого внеску 4,4%, за часткою загального внеску – 9,4%.

Аналіз динаміки капіталовкладень у туристичний ринок відображає зростання грошових витрат протягом 2014–2016 рр. з 5,0 до 5,7 млрд. грн., хоча частка капіталовкладень у структурі загальних капіталовкладень за цей же період зменшилась з 2,2% до 1,9%. Аналогічна тенденція спостерігається і в доходах, отриманих від туристичних послуг, адже їхня частка зменшилась із 7,3% у 2013 р. до 2,2% у 2016 р., а частка витрат в розвитку туризму зросла з 5,5% у 2013 р. до 10,5% у 2016 р.

Низький внесок туристичної галузі у ВВП України, незначна частка експортних надходжень від туризму, збільшення витрат туристичних суб'єктів на послуги сторонніх організацій, що беруть участь у створенні туристичного продукту, скорочення потоку іноземних туристів – лише частина проблем ринку туристичних послуг в країні. Однак з 2014 р. поступове зростання частки туристичної галузі у формуванні ВВП, зайнятості свідчить про відновлення важливої ролі туризму в Україні. Враховуючи місце України в загальному рейтингу індексу туристичної конкурентоспроможності і стан ринку туристичних послуг за 2014–2016 рр., можна визначити найбільш стримуючі і найбільш стимулюючі чинники розвитку цієї сфери (табл. 3).

Визначення можливостей і перешкод для розвитку туристичної галузі дає змогу сконцентрувати увагу держави на розвитку туристичної інфраструктури, ремонті доріг, гарантії безпеки туристів, підвищенні рівня життя населення та забезпеченні доступу до інформаційних сервісів в туризмі. Подолання негативних тенденцій на ринку туристичних послуг можливо

Таблиця 2

Основні показники ринку туристичних послуг в Україні за 2012–2016 рр.

№ з/п	Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1.	Прямий внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	29	30	22	29	35
2.	Частка прямого внеску туризму у ВВП, %	2,03	2,04	1,41	1,47	1,52
3.	Загальний внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	105,1	111,3	86,6	109,1	128,5
4.	Частка загального внеску туризму у ВВП, %	7,5	7,6	5,5	5,5	5,6
5.	Прямий внесок туризму в зайнятість, тис. осіб	382,4	368,0	224,1	213,4	247,2
6.	Частка прямого внеску туризму в зайнятість, %	1,9	1,8	1,2	1,3	1,3
7.	Загальний внесок туризму в зайнятість, тис. осіб	1 417,6	1 388,3	879,3	809,8	923,1
8.	Частка загального внеску туризму в зайнятість, %	7,0	6,8	4,9	4,9	5,0
9.	Капіталовкладення в туризм, млрд. грн.	6,5	5,8	5,0	5,3	5,7
10.	Частка капіталовкладень в туризм, %	2,4	2,3	2,2	2,0	1,9
11.	Частка доходів від туризму в загальному експорті країни, %	6,9	7,3	3,5	2,1	2,2
12.	Частка витрат в туризм в загальному імпорті країни, %	5,5	6,5	7,8	10,8	10,5
13.	Надходження туристичного збору в місцеві бюджети, млн. грн.	-	-	24,77	37,13	54,10

Джерело: складено автором за даними [6]

Найбільш стримуючі та стимулюючі чинники розвитку туристичного ринку України

№ з/п	Найбільш стримуючі чинники	%	Найбільш стимулюючі чинники	%
1	Нестабільна політична ситуація та небезпека тероризму	14,5	Наявність культурно-історичних пам'яток	19,3
2	Низька купівельна спроможність населення України	13,6	Рівень освіти та культури населення країни	18,2
3	Слабо розвинута інфраструктура в'їзного туризму	12,6	Розвиток креативних галузей (сувенірна продукція, мистецтво, книги)	16,5
4	Якість доріг та інфраструктура повітряного транспорту	12,3	Наявність природно-ресурсного потенціалу	13,2
5	Захист прав власності суб'єктів туристичного ринку	11,8	Впровадження новітніх CRM-систем	9,8
6	Рівень кваліфікації спеціалістів туристичного ринку	10,2	Зручне розташування України в центрі Європи	9,1
7	Недобросовісна поведінка суб'єктів туристичної діяльності	7,6	Широкий спектр туристичних маршрутів (індивідуальні, одноденні)	7,5
8	Правова база, що регулює ринок туристичних послуг	6,8	Оптимальна цінова політика в наданні туристичних послуг	6,4
9	Ефективність маркетингу для залучення туристів	5,7		
10	Впровадження і розвиток інформаційних порталів	4,9		
Всього, %		100		100

Джерело: складено автором

Прогнозні показники розвитку ринку туристичних послуг в Україні на період до 2026 р.

№ з/п	Показники	Роки			
		2015	2019	2022	2026
1.	Кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України, млн. осіб	12,9	19,3	25,8	32,3
2.	Кількість суб'єктів туристичної діяльності, тис. одиниць	6,8	10,2	20,4	34
3.	Обсяг надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору, млн. гривень	37,1	74,2	185,5	371
4.	Обсяг надходжень до зведеного бюджету (податки та збори) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності, млрд. гривень	1,71	3,42	8,55	171
5.	Кількість робочих місць у сфері туризму, тис. осіб	88	132	264	440
6.	Кількість внутрішніх туристів, тис. осіб	357	715	1 070	1 785
7.	Кількість екскурсантів, тис. осіб	125,5	188,3	250,0	313,8

Джерело: складено автором за даними [5]

шляхом його стратегічного розвитку за рахунок становлення туризму як високоприбуткової галузі економіки та формування конкурентоспроможного туристичного продукту на світовому ринку. Економічний ефект від реалізації стратегічних цілей розвитку туристичного ринку буде виражатись у збільшенні надходжень до бюджетів усіх рівнів від туристичної діяльності, збільшенні туристичних потоків, особливо іноземних громадян, залученні іноземних інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, створенні нових робочих місць, підвищенні обсягу наданих туристичних послуг та їх якості. Тому створення системних та комплексних передумов для розвитку туристичного ринку в державі має стати одним з пріоритетних напрямів прискорення економічного зростання країни (табл. 4).

Відповідно до реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг в Україні передбачено досягнення таких показників [5]:

- 1) збільшення витрат туристів під час подорожей до 80 млрд. гривень у 2026 р;
- 2) збільшення обсягу капітальних інвестицій у сферу туризму та курортів до 6,6 млрд. гривень у 2026 р.;

3) створення національної туристичної організації та відповідних регіональних туристичних організацій;

4) функціонування Єдиної туристичної інформаційної системи, що містить інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни, придатні для використання в туризмі, зокрема об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду;

5) впровадження рекомендованої Всесвітньою туристичною організацією ООН (ЮНВТО) системи сателітного рахунку;

6) заснування десяти туристичних представництв закордоном;

7) лібералізація візового режиму з десятьма країнами світу, що є цільовими туристичними ринками для України.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що туристична галузь, хоч і повільно, але починає покращувати основні показники діяльності і зміцнювати позиції на внутрішньому та міжнародному ринках. Туристичний ринок України має перспективи розвитку за рахунок ресурсного та культурно-історичного потенціалу, оптимальної цінової політики та

рівня освіти і культури населення. Саме забезпечення стратегічної пріоритетності розвитку туристичного ринку сприятиме зростанню конкурентоспроможності туристичного бізнесу в країні.

Література:

1. Державне агентство України з туризму і курортів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.gov.ua>.
2. Світова рада з туризму та подорожей / World Travel & Tourism Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/2017-documents/global-economic-impact-and-issues-2017.pdf>.
3. Світова туристична організація UNWTO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unwto.org>.
4. Туристична діяльність в Україні у 2016 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 76 с.
5. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.
6. Туризм – мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knoema.ru>.

Лотыш О.Я. Стратегические подходы к развитию рынка туристических услуг в Украине

Аннотация. В статье осуществлены анализ и оценка тенденций туристического рынка в Украине. Установлено, что туристическая отрасль занимает весомое место в экономике Украины, в частности общий вклад туризма в ВВП составляет 5,6%, количество занятых в сфере туристических услуг составляет 5% от общей численности занятых в экономике, доля доходов от туризма в общем экспорте страны равна 2%. Анализ ос-

новных показателей состояния рынка туристических услуг показал, что произошло значительное сокращение туристических потоков и доходов, которые приносят отрасли. Раскрыто влияние основных внешних и внутренних факторов на развитие туризма в Украине. Охарактеризованы стратегические подходы к развитию и совершенствованию рынка туристических услуг.

Ключевые слова: туризм, рынок туристических услуг, стратегия развития, индекс туристической конкурентоспособности, вклад туризма в ВВП, вклад туризма в занятость.

Lotysh O.Ya. Strategic approaches to the development of the tourism services market in Ukraine

Summary. The article analyses and assesses trends of the tourist market in Ukraine. It is established that the tourism industry occupies a significant place in the Ukrainian economy. Thus, the total contribution of tourism to GDP is 5.6%, the number of employed in the field of tourism services is 5% of the total number employed in the economy, the share of tourism income in the total export of the country is 2%. An analysis of the main indicators of the market for tourist services showed that there was a significant reduction in tourist flows and income, bringing the industry. The influence of the main external and internal factors on the development of tourism in Ukraine is revealed. The strategic approaches to the development and improvement of the tourist services market are described.

Key words: tourism, tourism services market, development strategy, tourism competitiveness index, contribution of tourism to GDP, tourism contribution to employment.